

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της μελέτης αυτής είναι η δικαιολόγηση της σκοπιάς της δικαιοσύνης στο έργο του Rawls. Θα επιχειρηθεί η ανασυγκρότηση και κριτική εξέταση των βασικών στρατηγικών δικαιολόγησης που αξιοποιεί ο Rawls για να απαντήσει στο ερώτημα «γιατί να είμαστε δίκαιοι;». Ο Rawls διακρίνει τρεις οπτικές γωνίες: εμάς που στοχαζόμαστε περί της δίκαιης κοινωνίας, τα συμβαλλόμενα μέρη εντός της πρωταρχικής θέσης που καλούνται να επιλέξουν αρχές δικαιοσύνης και τους πολίτες-μέλη της δίκαιης-εύτακτης κοινωνίας η βασική δομή της οποίας ρυθμίζεται από τις επιλεγόμενες αρχές δικαιοσύνης (KCMT 320-1). Θα μας απασχολήσει το ερώτημα της δικαιολόγησης της σκοπιάς της δικαιοσύνης από την πρώτη οπτική γωνία και την τρίτη, και δεν θα ασχοληθούμε ιδιαίτερα με τους συλλογισμούς των συμβαλλόμενων μερών εντός της πρωταρχικής θέσης.

Οι λόγοι δικαιολόγησης της σκοπιάς της δικαιοσύνης που θα εξετάσουμε στο έργο του Rawls προϋποθέτουν ότι ήδη διαθέτουμε αίσθημα δικαιοσύνης αλλά ταυτόχρονα ενδιαφερόμαστε και για το αγαθό μας ή τα υλικά και τα ιδεατά συμφέροντά μας, και πολλές φορές αυτό που επιτάσσει το δίκαιο συγκρούεται με ό,τι υπαγορεύει το συμφέρον μας. Η σύγκρουση αυτή ενδέχεται να οδηγήσει τα ανθρώπινα υποκείμενα να εξετάσουν κριτικά το αίσθημα δικαιοσύνης τους για να ανακαλύψουν από πού αντλεί την εγκυρότητα και τη δεσμευτικότητά του. Το ερώτημα, λοιπόν, αφορά την απόδοση προτεραιότητας στο αίσθημα δικαιοσύνης έναντι των άλλων μεροληπτικών σκοπιών που καθορίζονται από τα ιστορικά διαμορφωμένα συμφέροντά μας. Για τον Rawls η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία δεν απαιτεί από τα πρόσωπα την αλτρουιστική αυτοθυσία τους προς όφελος του γενικού καλού: «η θεωρία του ορθού και της δικαιοσύ-

νης θεμελιώνεται στην έννοια της αμοιβαιότητας (reciprocity) που συμφιλώνει τις οπτικές γωνίες του εαυτού και των άλλων ως ίσων ηθικών προσώπων. Η συνέπεια της αμοιβαιότητας είναι ότι η ηθική σκέψη και το ηθικό αίσθημα διακρίνονται από τη συνύπαρξη και των δύο οπτικών γωνιών, συνήθως σε περίπου ίδιο βαθμό. Ούτε το ενδιαφέρον για τους άλλους ούτε το ενδιαφέρον για τον εαυτό μας έχει προτεραιότητα, επειδή είμαστε όλοι ίσοι» (ΘΔ 424/552). Ωστόσο, η αμοιβαιότητα που επιτυγχάνεται αρχικά εντός της πρωταρχικής θέσης και κατόπιν στην εύτακτη κοινωνία προϋποθέτει την αποστασιοποίηση και τη βούληση κριτικού ελέγχου των δεδομένων μεροληπτικών συμφερόντων μας υπό το πρίσμα του ίσου ενδιαφέροντος για όλους. Σε καμία περίπτωση η αμοιβαιότητα δεν σημαίνει ότι θα επιτευχθεί οπωσδήποτε η ικανοποίηση αυτών των υπαρχόντων, ιστορικά διαμορφωμένων συμφερόντων, όπως επίσης δεν σημαίνει ότι αυτά θα αποτελέσουν το κριτήριο επιλογής των αρχών δικαιοσύνης. Η αμοιβαιότητα θα κατακτηθεί εντός ενός κανονιστικού πλαισίου που αποδίδει προτεραιότητα στις αξιώσεις του ορθού και χαράσσει τα όρια της δικαιοσύνης εντός των οποίων μπορούμε να διατυπώσουμε τις αξιώσεις μας και να επιδιώξουμε τα σχέδια ζωής μας.

Το ζήτημα δικαιολόγησης της σκοπιάς της δικαιοσύνης προβάλλει κατά τρόπο επιτακτικό ακριβώς επειδή η υιοθέτησή της, υπό τη μορφή της πρωταρχικής θέσης ελευθερίας, ισότητας και αμεροληψίας, θα προκαλέσει πιθανότατα σημαντικές συνέπειες και θα έχει υψηλό κόστος όσον αφορά τα υφιστάμενα συμφέροντα των πολιτών των δημοκρατικών-φιλελεύθερων κοινωνιών που χαρακτηρίζονται από βαθιές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ανισότητες. Για τους περισσότερο ευνοημένους η βούλησή τους να υιοθετήσουν τη σκοπιά της δικαιοσύνης θα σημαίνει ότι είναι πρόθυμοι να ξετάσσουν κριτικά αυτά τα ιστορικά δεδομένα προνόμια –και τις συναφείς αντιλήψεις περί αγαθού και ορθού που επιχειρούν να τα νομιμοποιήσουν–, και εάν χρειαστεί να τα εγκαταλείψουν· ταυτόχρονα οι εξισωτικές αρχές που θα επιλεγούν στην πρωταρχική θέση θα προκαλέσουν σοβαρή ζημία στα προνόμια που απολαμβάνουν. Οι λιγότερο ευνοημένοι θα βελτιώσουν τη θέση τους στην εύτακτη κοι-

ωνία σύμφωνα με ό,τι επιτάσσουν οι αρχές δικαιοσύνης αλλά και για αυτούς η υιοθέτηση μιας αμερόληπτης σκοπιάς θα έχει ως αναγκαία συνθήκη τον κριτικό έλεγχο των συμφερόντων και των επιλογών τους και ίσως την εγκατάλειψη εναλλακτικών ατομικών στρατηγικών βελτίωσης της κοινωνικής θέσης τους, συλλογικών στρατηγικών καλυτέρευσης του βιοτικού επιπέδου τους με αντάλλαγμα τον περιορισμό των ελευθεριών τους, μίας πολιτικής στάσης απάθειας κ.τ.λ.¹ Από αυτή την άποψη, η σκοπιά της δικαιοσύνης δεν ταυτίζεται κατά τρόπο «φυσικό», «αυτονόητο» ή «ιστορικά προκαθορισμένο» με τα ιστορικά διαμορφωμένα συμφέροντα των κοινωνικών τάξεων των φιλελεύθερων-δημοκρατικών κοινωνιών.

Ωστόσο για τον Rawls το εν λόγω ερώτημα δεν προκύπτει μόνο τώρα, στις κοινωνίες μας που καλούνται να οργανώσουν τη συλλογική ζωή τους στη βάση των καλύτερων ερμηνειών των αξιών της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης αλλά μπορεί να ανακύψει και στη δίκαιη-εύτακτη κοινωνία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας. Ενώ οι πολίτες αυτής της κοινωνίας ασπάζονται την ίδια αντίληψη δικαιοσύνης και εκτιμούν ότι οι θεσμοί της κοινωνίας τους οργανώνονται και λειτουργούν σύμφωνα με τις αρχές δικαιοσύνης, είναι πιθανό να επιχειρήσουν να αρνηθούν την προτεραιότητα του δικαίου έναντι του αγαθού τους και να προτάξουν τη σκοπιά του ιδίου συμφέροντος ως ρυθμιστική των σχεδίων ζωής τους. Το ενδεχόμενο αυτό θα θέσει σε κίνδυνο τη σταθερότητα της εύτακτης κοινωνίας και από τη δική μας σκοπιά θα καταστήσει το ιδεώδες της λιγότερο ελκυστικό γιατί θα σχηματίσουμε την εντύπωση ότι αποτελεί μία εξαιρετικά εύθραυστη και ευάλωτη μορφή κοινωνικής ζωής με περιορισμένες προοπτικές βιωσιμότητας. Απαιτείται λοιπόν να μελετηθούν οι λόγοι που μπορεί να διαθέτουν τα μέλη της εύτακτης κοινωνίας για να αποδώσουν στο αίσθημα δικαιοσύνης τους πρωτεύοντα ρόλο στη ζωή τους και να στηρίζουν με τις πράξεις και τις αντιλήψεις τους τούς θεσμούς της εύτακτης κοινωνίας.

1. Πρβλ. Nagel (1991) 16, 18. Βλ. και τις παρατηρήσεις για την αναγκαιότητα και τα χαρακτηριστικά ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου στο Ψυχοπαίδης (2005) 537.

Σκοπός των επιχειρημάτων δικαιολόγησης που θα εξετάσουμε στο έργο του Rawls δεν είναι η πλήρης μεταστροφή ή η ηθική μεταμόρφωση ενός υποκειμένου που δεν αντιλαμβάνεται και δεν κινητοποιείται ούτε κατ' ελάχιστον από τις αξιώσεις της δικαιοσύνης –π.χ. ένας ακραιφνής εγωιστής– αλλά η κατάκτηση της επίγνωσης της σημασίας και της βαρύτητας των ηθικών αντιλήψεών μας η οποία επιτυγχάνεται εάν κατανοήσουμε εις βάθος ποιες βασικές αξίες καταφάσκουμε όταν υιοθετούμε τη σκοπιά της δικαιοσύνης.² Ο Rawls αποπειράται να δείξει ότι η σκοπιά της πρωταρχικής θέσης ανταποκρίνεται κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην αυτοκατανόησή μας ως ελεύθερων, ίσων, ορθολογικών και έλλογων, η οποία, στη ΘΔ τουλάχιστον, εκφράζει ορθά τη φύση μας ως αυτόνομων υποκειμένων. Η αντίληψη αυτή που συλλαμβάνει τον κανονιστικό-ηθικό πυρήνα της νεωτερικότητας έχει ριζώσει βαθιά στον πολιτισμό μας και στις πολιτικές παραδόσεις των δυτικών τουλάχιστον κοινωνιών, και έχει παίξει αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση και τον μετασχηματισμό των βασικών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών θεσμών τους. Ζητούμενο της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας είναι να προσφέρει μία έγκυρη και δεσμευτική ερμηνεία των βασικών αξιών της νεωτερικότητας που να εκφράζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την αυτοκατανόησή μας ως αυτόνομων προσώπων. Ταυτόχρονα η συνειδητοποίηση αυτής της σχέσης μεταξύ ενός ιδεώδους του προσώπου και μιας αντίληψης περί δικαιοσύνης μπορεί να συνεισφέρει και στην επίγνωσή μας σχετικά με το τι είναι αυτό που αρνούμαστε όταν προτάσσουμε την υποκειμενική μεροληπτική οπτική γωνία και σε τι είδους μορφές συλλογικής ζωής και τι είδους κοινωνικές σχέσεις μπορεί να μας οδηγήσει αυτή η άρνηση.

Στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν θα εξετάσουμε ορισμένες από τις στρατηγικές δικαιολόγησης που μπορούν να εντοπιστούν στο έργο του Rawls. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι το περιεχόμενο της δικαιολόγησης, δηλαδή οι λόγοι που κατά τη διαδικασία της αναστοχαστικής ισορροπίας παρουσιάζονται υπέρ της υιοθέτησης

2. Πρβλ. Williams (1983) κεφ. 2ο.

της σκοπιάς της δικαιοσύνης και όχι η ίδια η διαδικασία της αναστοχαστικής ισορροπίας, η οποία συνιστά μία μέθοδο που προσδιορίζει τη μορφή που πρέπει να έχει η δικαιολόγηση. Ό,τι ακολουθεί, υπό μία έννοια, μπορεί να θεωρηθεί και ως μία εκτενής άσκηση αναστοχαστικής ισορροπίας, η οποία ίσως μπορεί να αναδείξει και τους πιθανούς περιορισμούς της, ιδιαίτερα εάν η διαδικασία αυτή εκληφθεί υπό ένα αυστηρό συνεκτικιστικό πρίσμα. Όσον αφορά το περιεχόμενο της δικαιολόγησης, η ιδέα της συναγωγής της σκοπιάς της δικαιοσύνης από την εργαλειακή ορθολογικότητα διασφάλισης και προαγωγής του ίδιου συμφέροντος θα δούμε ότι άσκησε κάποια επίδραση στα επιχειρήματα της ΘΔ, αν και ο Rawls επιχειρεί να περιορίσει και ενίοτε να καταστείλει τον ρόλο της και την πιθανή γοητεία που ασκεί. Η ΘΔ αποτελεί ένα σύνθετο θεωρητικό οικοδόμημα στην κατασκευή του οποίου έχουν ενσωματωθεί ετερογενή «υλικά» που ενίοτε προκαλούν εντάσεις και φαίνεται σαν να οδηγούν ορισμένα επιχειρήματα του Rawls σε διαφορετικές και αντίθετες κατευθύνσεις.³ Πάντως, η επίδραση της στρατηγικής δικαιολόγησης της δικαιοσύνης με βάση το συμφέρον είναι σαφής στη ΘΔ και μάλιστα σε κομβικά στάδια του επιχειρήματος, ορισμένα από τα οποία δεν έχουν προσεχθεί τόσο πολύ από τους μελετητές του έργου. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα δούμε ότι η καντιανή ερμηνεία της δικαιοσύ-

3. Βλ. από τις πρόσφατες τοποθετήσεις σχετικά με αυτό το ζήτημα π.χ. τις παρατηρήσεις στο Nussbaum (2006) ενδεικτικά 57-9. Κατά τη Nussbaum η θεωρία του Rawls έχει υβριδικό χαρακτήρα και χαρακτηρίζεται από εσωτερικές εντάσεις επειδή επιχειρεί να συνδυάσει βασικές ιδέες της καντιανής θεωρίας και ιδίως την αντίληψη για την άνευ όρων αξία του ανθρώπινου προσώπου με την παράδοση των θεωριών του κοινωνικού συμβολαίου στον πυρήνα της οποίας βρίσκονται οι περιστάσεις της δικαιοσύνης και η ιδέα ότι σκοπός της κοινωνικής συνεργασίας είναι το αμοιβαίο όφελος. Ο Barry νωρίτερα είχε υποστηρίξει συστηματικά ότι η θεωρία δικαιοσύνης του Rawls επιχειρεί να συνδυάσει στοιχεία των θεωριών της δικαιοσύνης ως αμεροληψίας με βασικές θέσεις των προσεγγίσεων της δικαιοσύνης ως αμοιβαίου οφέλους. Η επιχειρούμενη αυτή σύνθεση δημιουργεί κατά τον Barry εντάσεις στη θεωρία του Rawls που γίνονται ορατές όταν καλείται να θεματοποιήσει τα ζητήματα της διαγενεακής και της διεθνούς δικαιοσύνης όπως και το ζήτημα της δικαιοσύνης προς τα άτομα με ειδικές ανάγκες, βλ. Barry (1989) ιδίως Μέρος II και III.

νης ως ακριβοδικίας φέρει τα σημάδια αυτής της επίδρασης, αν και σε κανένα σημείο ο Rawls δεν επιλέγει να παρουσιάσει αποφασιστικά και με ξεκάθαρο τρόπο ένα τέτοιο επιχείρημα υπέρ της θέσης ότι όποιο μέλος της εύτακτης κοινωνίας δεν αποδίδει ρυθμιστικό ρόλο στο αίσθημα δικαιοσύνης του μπορεί να χαρακτηριστεί μη ορθολογικό. Και αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι ο Rawls αναγνωρίζει ότι η καντιανή προσέγγισή του εξασφαλίζει μεν ισχνές προκείμενες για την άρθρωση της θεωρίας του, αλλά από την άλλη μεριά οι προκείμενες αυτές ποτέ δεν παύουν να φέρουν μη-αναγώγιμο, κανονιστικό-ηθικό περιεχόμενο. Η δεσπόζουσα ιδέα συνίσταται σε μία καντιανή αντίληψη-ιδεώδες του προσώπου που ριζώνει στη σκέψη και το συναίσθημά μας και μας προσφέρει ισχυρούς και δεσμευτικούς λόγους για να υποβάλλουμε σε κριτικό έλεγχο τα συμφέροντά μας με κριτήριο αξιολόγησης την ίση αξία των αυτόνομων προσώπων. Ακολουθώντας αυτή την οδό, ο Rawls αποφεύγει να προσφέρει εγωιστικούς λόγους στον εγωιστή για να είναι δίκαιος και ταυτόχρονα δεν αναγκάζεται να διατυπώσει ένα κυκλικό και ταυτολογικό επιχείρημα και να υποστηρίξει ότι πρέπει να είσαι δίκαιος επειδή αυτό είναι το ορθό ή επειδή αυτό επιτάσσει η δικαιοσύνη.⁴ Έτσι ο Rawls τελικά αποφεύγει και τον αναγωγισμό του ηθικού λόγου στον εργαλειώδη λόγο, αλλά και την προσφυγή σε αυταπόδεικτες αλήθειες που συλλαμβάνουμε εννοιακά και οι οποίες δεν επιδέχονται ούτε αμφισβήτηση αλλά ούτε και περαιτέρω υποστήριξη.

Βασικά έργα αναφοράς για τη μελέτη αυτή είναι η *Θεωρία Δικαιοσύνης* του Rawls, η οποία πλέον θεωρείται κλασικό έργο της φιλοσοφίας του 20ού αιώνα,⁵ και οι διαλέξεις του «Kantian Constructivism in Moral Theory», οι οποίες αναδεικνύουν συστηματικά τις καντιανές βάσεις της θεωρίας του. Ωστόσο, θα αναφέρουμε συχνά και στα υπόλοιπα έργα του Rawls τόσο για να φωτίσω τα

4. Πρβλ. Prichard (1912).

5. Η ΘΔ είναι το μόνο έργο του Rawls, για το οποίο έχουν δημοσιευθεί μονογραφίες αποκλειστικά αφιερωμένες σε αυτό καθώς και «οδηγοί ανάγνωσης» για τον νεοεισερχόμενο στο πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας, βλ. Mandle (2009) και Lovett (2011).

επιχειρήματα της ΘΔ και των διαλέξεων KCMT, όσο και για να εξετάσω τις τροποποιήσεις που εισήγαγε στη θεωρία του, πάντοτε σε σχέση με τα ερωτήματα που θεματοποιεί αυτή η εργασία. Η εστίαση στη ΘΔ και τις KCMT προκρίθηκε και για τον λόγο ότι στο έργο του ύστερου Rawls και κυρίως στον *Πολιτικό Φιλελευθερισμό* και τη *Δίκαιη Κοινωνία* το ερώτημα «γιατί να είμαστε δίκαιοι;» υπερβαίνει, σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον, τα όρια μίας αυστηρά «πολιτικής» αντίληψης της δικαιοσύνης που θα ήταν κατά τον Rawls κατάλληλη για να αποτελέσει τη βάση μίας επάλληλης συναίνεσης των εύλογων περιεκτικών αντιλήψεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό των φιλελεύθερων-δημοκρατικών κοινωνιών. Σύμφωνα με τον προσανατολισμό του ύστερου Rawls θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μία τοποθέτηση ως προς το παραπάνω ερώτημα εισχωρεί στο πεδίο των περιεκτικών θεωρήσεων το οποίο χαρακτηρίζεται από εύλογο πλουραλισμό ασύμμετρων αντιλήψεων που είναι «φυσιολογικό αποτέλεσμα της άσκησης του ανθρώπινου λόγου» σε συνθήκες ελευθερίας της σκέψης και της συνείδησης. Μία «πολιτική» αντίληψη δικαιοσύνης δεν μπορεί να προχωρήσει πέρα από τη διατύπωση βασικών οργανωτικών αντιλήψεων του προσώπου και της κοινωνίας ως ακριβοδίκαιου συστήματος κοινωνικής συνεργασίας, οι οποίες θα αποτελέσουν τη βάση για τον σχεδιασμό της πρωταρχικής θέσης και την κατασκευή των αρχών δικαιοσύνης. Αυτές οι οργανωτικές αντιλήψεις πρέπει να είναι ουδέτερες ως προς τις ασύμμετρες περιεκτικές θεωρήσεις στις οποίες απευθύνονται. Συνεπώς η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας στο ερώτημα «γιατί να είμαστε δίκαιοι;» επιδιώκει να προσφέρει μία «πολιτική» απάντηση περιοριζόμενη στην επίκληση αυτών των πολιτικών ιδεωδών του προσώπου και της κοινωνίας χωρίς να αναζητά βαθύτερους λόγους δικαιολόγησης αυτών των ιδεωδών και της σκοπιάς της δικαιοσύνης.⁶ Τα ερωτήματα που θέτει αυτή η απόπειρα του Rawls είναι

6. Βλ. Σούφρας (2000) 42-43: «Η πλήρης δικαιολόγηση των ισχυρισμών μας είναι κατά τον [ύστερο AM] Rawls υπόθεση όχι του πολιτικού λόγου (ούτε καν της πολιτικής φιλοσοφίας έτσι όπως την εννοεί ο ίδιος, αλλά των περιεκτικών δογμα-

πολλά και σημαντικά· κυρίως θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί εάν τελικά αυτές οι «πολιτικές» αντιλήψεις του προσώπου και της κοινωνίας είναι πραγματικά ουδέτερες ως προς τις ασύμμετρες περιεκτικές αντιλήψεις ή αντίθετα εκφράζουν μία καντιανή αντίληψη του αυτόνομου προσώπου η οποία δεν μπορεί να αφαιρεθεί χωρίς να καταρρεύσει η θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας. Ανεξάρτητα από το εάν είναι επιτυχής ή όχι, η στρατηγική του ύστερου Rawls⁷ έχει ως αποτέλεσμα να μετριάξει τα ηθικά-κανονιστικά περιεχόμενα της θεωρίας του και κατά συνέπεια τα υλικά που έχουμε στη διάθεσή μας για την πραγμάτευση του ερωτήματος που θα μας απασχολήσει. Ωστόσο σε ορισμένα σημεία θα αναφερθώ στον ΠΦ και τη ΔΚ για να φωτίσω την επιχειρηματολογία του Rawls στη ΘΔ και τις KCMT.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τους λόγους για τους οποίους εμείς θέλουμε να επιλέξουμε αρχές δικαιοσύνης στις ακριβοδικίες συνθήκες της πρωταρχικής θέσης ως συμβαλλόμενα μέρη ελεύθερα, ίσα και αμερόληπτα. Το ερώτημα είναι ιδιαίτερα κρίσιμο για τη ΘΔ γιατί εκεί, σε αντίθεση με τις διαλέξεις του KCMT, ο Rawls επιχειρεί να ελαχιστοποιήσει τις κανονιστικές αντιλήψεις που θα αξιοποιήσει για τον σχεδιασμό της πρωταρχικής θέσης ως ακριβοδικίας διαδικασίας επιλογών αρχών δικαιοσύνης. Στις διαλέξεις KCMT θα προτάξει μία κανονιστική αντίληψη του προσώπου και την ιδέα της εύτακτης κοινωνίας ως τις βασικές οργανωτικές ιδέες για τη διατύπωση της θεωρίας στις οποίες εμπεριέχονται όλα τα υλικά που θα επιτρέψουν στον Rawls να σχεδιάσει και να δικαιολογήσει την πρωταρχική θέση. Ο Rawls στη ΘΔ, προκρίνοντας μία διαφορετική

των. Τα περιεκτικά δόγματα, το καθένα για λογαριασμό του και με τους όρους που το ίδιο κρίνει σκόπιμο ή ορθό να θέσει ή τα μέσα που κρίνει αναγκαία και επαρκή να χρησιμοποιήσει, προβαίνουν στην επίκληση λόγων που κατ' αυτά αναδεικνύουν τους ισχυρισμούς αλήθειας».

7. Για κριτικές αποτιμήσεις της πολιτικής αναδιατύπωσης της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας βλ. Taylor (2009) 249-300, Scheffler (1994), Weinar (1995), Παπαγεωργίου (1994) 121-174, Σούρλας (2000) 35-64, Μελά (2007) 151-222 και Δημητρίου (2008) κεφ. 2ο.

στρατηγική δικαιολόγησης που εκκινεί από «ασθενείς όρους» και προϋποθέσεις, υποστηρίζει ότι έχουμε αίσθημα δικαιοσύνης και αυτό μας προσφέρει λόγους για να θελήσουμε τη δίκαιη οργάνωση της κοινωνίας μας και να εισέλθουμε στην πρωταρχική θέση ακριβώς για αυτόν το σκοπό. Όμως η κατοχή αισθήματος δικαιοσύνης εκ μέρους μας δεν ισοδυναμεί και με δικαιολόγησή του. Ποιοι λόγοι μπορούν να προσφερθούν σε όποιον αντιμετωπίζει με καχυποψία αυτό το αίσθημα, δεδομένου ότι έχει καλλιεργηθεί σε κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από βαθιές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ανισότητες και συνεπώς είναι πιθανό να έχει αποκτήσει αντίστοιχο περιεχόμενο το οποίο μπορεί να τον οδηγεί να δικαιώνει ή να παραγνωρίζει αυτές τις ανισότητες; Ο Rawls δεν παρέχει στη ΘΔ μία ευθεία τοποθέτηση σε αυτό το ερώτημα και για αυτόν το λόγο επιχειρώ, αξιοποιώντας τα ίδια τα υλικά της θεωρίας του, να διατυπώσω μία δοκιμαστική απάντηση. Εξετάζω λοιπόν το ενδεχόμενο να ανακατασκευασθεί μία δικαιολόγηση του αισθήματος δικαιοσύνης μας με βάση την ιδέα των περιστάσεων της δικαιοσύνης. Αξίζει πάντως να αναφερθεί ότι ο ίδιος ο Rawls φαίνεται να δοκιμάζει την εν λόγω ιδέα για αυτόν το σκοπό σε ένα κείμενο που συντάξε πριν τη δημοσίευση της ΘΔ. Ωστόσο θα δούμε ότι εάν θεωρήσουμε πως οι περιστάσεις της δικαιοσύνης μάς προσφέρουν λόγους για να υιοθετήσουμε τη σκοπιά της δικαιοσύνης, καταλήγουμε σε μία οιονεί χομπσιανή αντίληψη της δικαιοσύνης που ανάγει την ηθική σκοπιά στο συμφέρον και το έλλογο στο ορθολογικό.

Η αντίληψη αυτή παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα είτε την αποτιμήσουμε σύμφωνα με τα δικά της κριτήρια (εσωτερική κριτική) είτε την κρίνουμε από μία εξωτερική οπτική γωνία (εξωτερική κριτική). Η εσωτερική κριτική αυτής της οιονεί χομπσιανής αντίληψης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η προσέγγιση αυτή δεν προσφέρει μία αντίληψη δικαιοσύνης ικανή να διασφαλίσει τη σταθερότητα της κοινωνίας που θα ρυθμίζει και συνεπώς δεν μπορεί να απαντήσει ικανοποιητικά στο ερώτημα «πώς είναι δυνατή η ειρηνική και αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ των μελών αυτής της κοινωνίας;». Κατά την εξωτερική κριτική, η αντίληψη αυτή αναθεωρεί

ρίζικά βασικές ηθικές αντιλήψεις μας για το ηθικό status των προσώπων. Πράγματι εάν αποδώσουμε τόσο μεγάλη σημασία στις περιστάσεις της δικαιοσύνης και στην ιδέα ότι η κοινωνία αποτελεί ένα συνεργατικό εγχείρημα με σκοπό το αμοιβαίο όφελος, τότε σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, εισερχόμαστε στην πρωταρχική θέση θεωρώντας τους άλλους απλώς και μόνο ως μέσα για την επίτευξη των σκοπών μας και αναγνωρίζουμε το δικαίωμά τους να λαμβάνουν μέρος ως ίσοι και ελεύθεροι στη διαδικασία επιλογής αρχών δικαιοσύνης αποκλειστικά και μόνο επειδή η διαπραγματευτική ισχύς μας είναι ίση. Δεν τους αντιμετωπίζουμε ως πρόσωπα με αδιαπραγμάτευτη αξιοπρέπεια στην οποία εδράζεται ο σεβασμός μας απέναντί τους και από την οποία πηγάζουν οι υποχρεώσεις μας προς αυτούς. Ωστόσο η διάγνωση αυτών των προβλημάτων προϋποθέτει ότι οι περιστάσεις της δικαιοσύνης ισχύουν στις κοινωνίες μας. Σε ποιο βαθμό όμως ισχύει η «σχετική ισότητα δυνάμεων»; Μόνο εάν υφίστανται αυτές οι περιστάσεις έχουμε όλοι, σύμφωνα με την οιονεί χομπσιανή προσέγγιση, ισχυρούς λόγους να υιοθετήσουμε την ηθική σκοπιά που αναπαριστά η πρωταρχική θέση. Αν δεν ισχύουν λόγω βαθιά εδραιωμένων κοινωνικών ανισοτήτων, όσοι κατέχουν μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη, κρίνοντας ορθολογικά από τη σκοπιά του ίδιου συμφέροντος, δεν φαίνεται να διαθέτουν λόγους να εισέλθουν στην πρωταρχική θέση ως ίσοι με τους άλλους για να επιλέξουν αρχές δικαιοσύνης κατά τρόπο αμερόληπτο.

Ο Rawls βεβαίως γνώριζε τα κρίσιμα προβλήματα των χομπσιανών προσεγγίσεων και αν και αξιοποίησε την ιδέα των περιστάσεων της δικαιοσύνης στη ΘΔ, δεν θέλησε να της αποδώσει ρόλο δικαιολογητικό του αισθήματος δικαιοσύνης μας. Θα δούμε ότι τα εν λόγω προβλήματα τον οδηγούν στην επιλογή της καντιανής ερμηνείας ως της καταλληλότερης φιλοσοφικής προσέγγισης της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας. Η καντιανή ερμηνεία προσδίδει σαφές ηθικό περιεχόμενο στο αίσθημα δικαιοσύνης μας και ταυτόχρονα εδράζεται, κατά τον Rawls, σε θέσεις οι οποίες, αν και είναι ηθικές, είναι σχετικά ισχνές σε σύγκριση με άλλες προσεγγίσεις της νεότερης πρακτικής φιλοσοφίας. Η θεμελιώδης αξία που αντλεί ο Rawls από την καντιανή

νή σκέψη είναι η αξία της ηθικής ισότητας των προσώπων, η ίση αξία των αξιώσεων τους ως προσώπων ελεύθερων, ίσων και ορθολογικών, η οποία είναι πολύ διαφορετική από την ισότητα ως ισότητα δυνάμεων. Ο Rawls εκτιμά ότι η ιδέα αυτή της «φύσης των προσώπων» τού επιτρέπει να διατυπώσει ένα επιχείρημα υπέρ της υιοθέτησης της σκοπιάς της δικαιοσύνης, εκκινώντας από προκείμενες ισχνές και ασθενείς. Το επιχείρημα αυτό θα το εξετάσουμε στο δεύτερο κεφάλαιο και θα δούμε πώς το αξιοποιεί ο Rawls για τη δικαιολόγηση της σκοπιάς της δικαιοσύνης στην εύτακτη κοινωνία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξετάσουμε το ζήτημα δικαιολόγησης της σκοπιάς της δικαιοσύνης στο σχεδόν ανεξερεύνητο Γ΄ μέρος της ΘΔ. Το ερώτημα δικαιολόγησης εδώ τίθεται από την τρίτη οπτική γωνία, δηλαδή αυτήν των μελών της εύτακτης κοινωνίας. Η σπουδαιότητα που απέδιδε ο Rawls στο ζήτημα της σταθερότητας της εύτακτης κοινωνίας φανερώνεται όχι μόνο από το γεγονός ότι αφιέρωσε στο θέμα αυτό το εκτενές Γ΄ μέρος της ΘΔ αλλά και από την αρχική του πρόθεση, αμέσως μετά τη δημοσίευση αυτού του έργου, να επεξεργαστεί περαιτέρω τα επιχειρήματα που διατύπωσε εκεί και ιδίως την ιδέα της εναρμόνισης δικαίου και αγαθού την οποία θεωρούσε ως μία από τις πλέον πρωτότυπες συμβολές του. Ωστόσο, η επιστημονική κοινότητα μάλλον δεν έδειξε το αναμενόμενο, από τον Rawls, ενδιαφέρον για το Γ΄ μέρος της ΘΔ και εστίασε την προσοχή της σε ζητήματα όπως η πρωταρχική θέση, οι αρχές δικαιοσύνης και η μέθοδος της αναστοχαστικής ισορροπίας, οδηγώντας τον Rawls να εγκαταλείψει την αρχική του πρόθεση. Στο Γ΄ μέρος της ΘΔ ο Rawls επιχειρεί να δείξει ότι στην εύτακτη κοινωνία θα έχουμε λόγους για να είμαστε δίκαιοι και οι λόγοι αυτοί θα είναι τόσο ισχυροί ώστε να θέλουμε να αποδώσουμε στο αίσθημα δικαιοσύνης μας ρυθμιστικό χαρακτήρα εντός των ορθολογικών σχεδίων ζωής μας. Συγκεκριμένα θα δούμε ότι ο Rawls υποστηρίζει ότι είναι ορθολογικό –σύμφωνα με την πλήρη αλλά και την ισχνή θεωρία του αγαθού– να είμαστε δίκαιοι στην εύτακτη κοινωνία όταν και οι άλλοι είναι δίκαιοι. Η ορθολογικότητα των προσώπων εκφράζεται στη διατύπωση ορθολογικών σχεδίων ζωής, τα οποία αποτελούν το αγαθό τους.